

## Kitap Eleştirisi

Mukaddime, 2016, 7(1), 179-184  
doi: 10.19059/mukaddime.99671

**Çokkültürlü Yurttaşlık, Will Kymlicka, Çev.: Abdullah Yılmaz,  
İstanbul: Ayrıntı, 2000 (2. basım), 400 sayfa.**

### **Will Kymlicka'nın Çok-kültürlü Yurttaşlık Önerisiyle Açılan "Topluluk Hakları" Tartışması: Liberal "Azınlık Hakları Kuramı"na Tepkiler ve Eleştiriler**

Kymlicka çok-kültürlülük konusunu işleyen, pek çok dile çevrildiği için artık herkesçe tanınıp bilinen ve sıkça alıntılanan kitabını (*Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, 1995) yayımladığından beri 21 yıl geçti. O günden bugüne Kymlicka'nın izinden gidip onun önerilerini geliştiren de oldu, çeşitli açılardan esaslı eleştiriler getiren de. Olumlu ve olumsuz tepkilerin yoğunluğu biraz da konjonktürle ilgiliydi. *Topluluk hakları* söyleminin ve kültürel özerklik taleplerinin güçlendiği günümüz şartlarında, devletin herhangi bir toplu varlık biçimini (bir grubu ya da cemaati) değil yalnızca bireyi muhatap aldığı liberal özgürlük kuramı zaafa uğradı; kültürel çevresinden soyutlanmış, hukuk önünde eşit, ayrımcı politikalarla korunan, sahip olduğu ifade ve basın özgürlüğü ile kitle iletişim araçlarına ulaşabilme hakkı sayesinde kimliğini kendi başına inşa eden birey kavrayışının yerini son çeyrek yüzyıl içinde toplumsal kimliğinden bağımsız biçimde tarif edilemeyen kültürel varlık tanımı aldı. Özgür toplumun özgür bireyle özdeş görüldüğü 1960'ların siyasal ortamında Kymlicka tarzı yazarların ortaya çıkması zordu; emek-sermaye çatışmasının zayıfladığı, yeni toplumsal hareketlerin güçlendiği dolayısıyla siyasal mücadele alanının yeniden tanımlandığı "Soğuk Savaş" sonrası dönem ise grup hakları açısından daha canlıdır.

S. Akgönül, uluslararası toplumun "grup hakları"na bakışının 20. yüzyıl boyunca geçirdiği değişimi çok iyi özetliyor:

"Azınlık hakları külliyatında üç başlıca dönemden söz edilebilir. Birinci dönem, Milletler Cemiyeti himayesindeki kolektif haklar dönemidir ki bu çerçevede imzalanan anlaşmalar azınlıkları kendi statüleri içine hapsediyor gerekçesiyle çok eleştirilmiştir. Lozan Antlaşması da bu anlaşmalardan biridir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ikinci döneme girilmiş, BM dönemi denebilen bu 50 yıllık dönemde tabiri caizse 'azınlık' kavramı uluslararası hukukun tamamen dışında bırakılmış, birkaç istisna dışında hak ve

özgürlükler konusu sadece bireylere odaklanmıştır. (...) [1990'dan sonra başlayan Üçüncü dönemde ise] azınlıklar korunmakta, ancak azınlıklara mensup kişilere bireysel haklar öngörülmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, söz konusu haklar azınlık hakları değil, azınlıklara ait bireysel haklardır. Bireyler bu hakları ister kullanır ister kullanmazlar. Azınlıkların kolektif hakları yoktur. Zira kolektif hak bireyi azınlığın içine hapseder” (Akgönül, 5 Mart 2012).

Kolektif haklara gösterilen ilginin konjonktürle bağlantısı pek güçlü olduğundan Kymlicka'ya gelen eleştirilerden biri ister istemez kuramın zamanlamasıyla ilgilidir. Örneğin Alman siyaset bilimci T. König, Kymlicka'nın kuramını ahlaki ve siyasi açıdan oportünist bulur: O, eserlerini azınlık hakları söyleminin güçlü biçimde savunulduğu / kabul gördüğü bir dönemde yazmıştır, kuramın çok-kültürlülük talebi de derinlikli olmaktan ziyade yüzeyseldir. Zira Kymlicka, azınlık haklarından ve çok-kültürlülüğü kuracak kültürel gruplardan söz ettiği bütün pasajlarda hemen yalnızca *etno-ulusal topluluklar* üzerinde durur; etnik-dilsel azınlıklar dışındaki kültürel toplulukların (eşcinseller, köktenci Hıristiyanlar ya da İslamcılar, 16 Mayıs 2001'de bir barış bildirisi yayımlayan hip-hopçular, feministler, vb.) adını anmaz. O, çok-kültürlülüğün temel aktörleri olarak gördüğü etno-ulusal toplulukları da iki kategorinin içine sıkıştırır: *özerklik ve kendini temsil hakkına sahip olmaları gereken ulusal azınlıklar* ile *ekonomik nedenlerden ötürü gelişmiş Batı ülkelerine gelen ve yaşadıkları topluma uyum sağlamaları istenen göçmen gruplar*. Ona göre, etno-ulusal azınlıklar belli bir toprak parçası üzerinde yoğunlaşmışlardır ve bu yüzden ayrı bir ulus olarak tanınıp güçlü kolektif haklarla donatılmalıdırlar (*çoğunluktan ayrılmaya/kopmaya özendirilen haklar*). Buna karşılık gelişmiş ülkelere kendi arzularıyla gelen (dolayısıyla o ülkenin parçası olmaları gereken) göçmenlerin payına özerklik değil entegrasyon düşer (König, 2001: 48, 50, 55).

König'in ifade ettiğine benzer eleştirileri ilk gündeme getiren kişi, demokrasinin çeşitlilikten beslenmesi gerektiği fikrini Kymlicka'dan daha önce işlemiş olan saygın feminist yazar Iris Marion Young'tır. O, Kymlicka'nın “kültürel azınlıklar için topluluk hakları” talep eden yaklaşımını desteklediği halde, yazarın *çoğullaştırıcı* projesinin boşluklarından yakını. Zira Kymlicka'nın modeli *çok-kültürlü* değil (uluslar ve etnik topluluklar olmak üzere) *iki-kültürlü* bir temel üzerinde yükselmektedir. Azınlıkları etnik ve ulusal topluluklardan ibaret gören bu yaklaşım, çok katı ve kategorik olduğu gibi çok-kültürlü yurttaşlık idealiyle de bağdaşmaz. Öyle ki eski kölelerin çocukları (Afro-Amerikalılar), konuk işçiler, kolonyalizm çağında zor kullanılarak bir coğrafyadan diğerine taşınmış topluluklar ve siyasal/ekonomik sığınmacılar Kymlicka'nın önerdiği daraltıcı modelde kendilerine yer bulamazlar. Çoğunluk kültürünün hâkimiyetine karşı azınlığın kültürünü ve yaşam tarzını muhafaza etmesine olanak tanıyan grup hakları da bu ikili modele uyarlanmış ve hep “etno-ulusal” kimliğin ihtiyaçlarına göre kurgulanmıştır: dil hakları, dinsel farklılıklardan kaynaklanan muafiyetler,

temsil hakları, kendi kendini yönetme hakları gibi. Kymlicka, ulusu içsel birliğe sahip bir yapı olarak tanımladığı için, etnik azınlık son tahlilde kendini dışarıdan (çoğunluktan + diğer gruplardan) soyutlayarak var olabilecek, bu da çoğulculuktan uzaklaşmayı getirecektir. Küreselleşmenin toplumları tarihte hiç olmadığı kadar birbirine yaklaştırdığı bir çağda *kendi-kendini yönetme hakkının* belli bir coğrafyaya sıkıştırılmayacağına inanan Young, bu hakkın sınır-şarısı bir düzlemde yeniden tanımlanmasını talep eder ve Kymlicka'yı dışlayıcı kategorisini gözden geçirip (toplulukları değil bireyleri kapsayan) bir çok-kültürlülük modeli üzerinde düşünmeye çağırır (Young, 1997: 48-53).

Young'ın isabetle belirttiği gibi, çok-kültürlülüğün birey yerine topluluk eksenli kuruluşu bireysel özerkliğe darbe vurabilir, bireyin *mensup olduğu topluluğun değerlerinden* farklı değerler edinmesini engelleyebilir. Liberal kurama göre, bireyin (*katı grup kültürü* gibi) dışsal sınırlayıcılardan korunması gerekir. Özellikle azınlık kültürünün *insan hakları idealine* aykırı (ırkçı ve otoriter) kaynaklardan beslenmesi durumunda, o kültüre mensup mağdurları kendi kaderlerine terk etmek liberal toplum idealiyle çelişir. Kymlicka, ulusal azınlıkların kendi-kendilerini yönetme hakkını öyle geniş bir çerçeveye oturtur ki aynı devletin yurttaşları olan farklı etno-ulusal toplulukların birbirleriyle ilişkilerinde (uluslararası hukuka özgü “iç işlerine karışmama” ilkesini anımsatan) diyalog yöntemini kullanmalarını önerir. Ne ki, ulusal azınlığı neredeyse “egemen devlet” yetkileriyle donatan ve evrensel insan hakları hususunda gruplar üzerinde baskı kurulmasını doğru bulmayan Kymlicka'nın modelinde, göçmenlerin payına bir kez daha liberal ilkelere harfiyen uymak düşer (Joppke, 2003: 249, 255).

Kymlicka gibi yazarlar, bu tür eleştirilerin devamında, “toplulukçuluk” ideolojisini yeniden üretmekle ve bireyi bir grubun mensubu olmaya mahkûm etmekle suçlanırlar.

“Toplulukçu kültürleri bireyci kültürlerden ayıran temel özellik toplulukçu kültürlerde kişinin kendisini bağımsız bir birey olarak değil bir grubun (aile, ulus vb.) parçası olarak görmesi, bunun sonucunda da bireysel amaç ve davranışlarının grubun norm ve beklentileri ile uyumlu olmasını sağlamak kaygısıdır. Grup içinde yaşanabilecek herhangi bir çatışma hoş görülmez. (...) Bireyci kültürlerde ise kişinin amaçları ait olduğu grupla ortak olmayabilir; anlaşmazlık halinde kişinin amaçları önceliklidir” (Sidal, 2012).

Klasik liberalizm anlayışında yurttaşlık bireyden hareketle kurulur, devlet farklılıklar ve grup aidiyetleri karşısında kördür. Çok-kültürlü yurttaşlık önerisini ortaya atanlar ise, liberal “eşitlik” hedefinin kültürel çeşitlilikle uyumlaştırılması gereğine dikkat çekerler. Onlara göre çok-kültürlülük modelinin başlıca hedefi, demokrasinin çağdaş ihtiyaçlar ve hak talepleri doğrultusunda kendini yenilemesidir. Buna karşılık, grup haklarının bireysel özerklik idealine darbe vuracağına inanan siyaset bilimciler, Kymlicka'nın önerisinin “toplulukçuluğa geri dönüş projesi”nden başka bir şey olmadığına inanırlar (Delanty, 2002: 61-62).

Kymlicka'nın kendisi pek tabii modelinin *toplulukçu* değil *liberal* olduğunu savunur. Ona göre bireyin kendi kültürüne sıkı biçimde sarılması, liberal toplumun kurucu ilkelerinden *seçme özgürlüğü*yle asla çelişmez. Zira liberal yazarların bireylerden bekledikleri davranış, içine doğduğu dili, kültürü ve tarihi aşmak (onun dışına çıkmak) değil, özgürlüğünü sahip olduğu kültürle birlikte inşa etmektir: Kültürüne uygun yaşamak hiçbir biçimde özgürlük ve eşitlik idealine ulaşmaya engel değildir. Ancak Kymlicka'nın bu ve benzeri açıklamaları onun kuramına mesafeli duran yazarları ikna etmeye yetmemiştir. Her ne kadar tersini savunuyorsa da, onun ulusal azınlıklar için öngördüğü kolektif hakların hepsi, kültürleri son tahlilde kendi içlerine dönmeye (çevrelerine uzun duvarlar örerek yalnızlaşmaya) çağırır.

Ne ki kozmopolit kentler çağında kültürlerin birbirlerinden kopuk adacıklar halinde var olmaları hiç de olası değildir. Küreselleşme süreciyle dünyanın bütünü pazaryerine dönüşmüş ve sınırları geçmek bu denli kolaylaşmışken kültürleri, dilleri ve yaşam biçimlerini dondurmaya çalışmak abes görünmektedir. Ayrıca modern insanın yaşadığı sorunların büyük çoğunluğu kültür ve sınır tanımayan konuları içermektedir. Aynı devletin yurttaşı oldukları ve benzer sorunlara maruz kaldıkları için sayısız ortak noktada buluşan etnik azınlıklar için belki en iyisi Kymlicka'nın önerdiği kültürel yalıtılmışlık ve kopuş değil, karşılıklı (içselleştirilmiş) saygıya dayalı ve bir arada yaşamaya imkân tanıyan farklı bir formeldür (Triadafilopoulos, 1997: 267, 270, 272-274).

Sayıları azımsanmayacak düzeye ulaşan bir kısım yazara göre, bu sihirli formülün adı *kültürlerarasılık* ya da *kültürlerarası diyalog*dur. Bu yazarlar, “kültürlerarasılık”ın pek çok açıdan çok-kültürlülüğün eksiklerini giderdiğine ve onu aştığına inanırlar. 1- Kültürlerarasılık, etkileşime ve diyaloga daha açık bir olgudur. 2- Kültürlerarasılık, topluluk-bazlı (“groupist”) bir program değildir, bu yüzden de “sentez”e izin verir, kültürel değişimin önünü açar. 3- Bu program, ayrışmadan ziyade bütünleşmeye, toplumsal uyuma ve ulusal yurttaşlık idealinin pekişmesine hizmet eder: Farklılıklara vurgu yapan çok-kültürlülüğün aksine, kültürlerarasılık toplulukları birbirlerini tanımaya, etkilenmeye ve diğerinin kültürel unsurlarını benimseyip içselleştirmeye çağırır. Sonuç, daha bütünleşik ve kaynaşmış bir kültürler yumağıdır. 4- Kültürlerarasılık diyalogdan güç aldığı için “liberal olmayan pratikler”in *kültürel özerklik* adı altında meşruiyet kazanmasına değil, onların çoğulcu bir ortamda eleştirilebilmelerine, uzun vadede marjinalleşip gündemden düşmelerine yol açar (Meer & Modood, 2012: 177).

Wood, Landry ve Bloomfield, “Britanya kültürel çeşitliliği”ni konu alan eserlerinde, iki kavramı/programı “kültürel mekânların açıklığı ya da kapalılığı” ekseninde karşılaştırırlar. Buna göre, kültürlerarası hoşgörü temelinde kurulduğu halde, çok-kültürlülük mekânları genel olarak diğer kültürlerle açık mekânlar değillerdir. Buna karşılık, kültürlerarasılık “kültürel temas ve dinamizm” üzerinde yükseldiği iddiasında olup belirlediği bu hedef doğrultusunda kültürel karşılaşma mekânlarının çoğul ve açık olmasını garanti etmekle yükümlüdür (Wood vd.,

2006: 7). Kültürlerarasılığın “enteraktif ve dinamik kültürel alış-verişi kolaylaştıran bir program” olarak tasvir edilmesi, “bütünleşik toplum idealine ulaşma ve keskin bağımsızlıklar yerine karşılıklı bağımlılığı destekleme” hedefiyle de uyumludur (Sarmiento, 2014: 609).

Abdallah-Preteceille, kültürlerarasılık çalışmalarında kültürün bir nesne değil temas ve etkileşim içinde şekillenen bir süreç olarak ele alındığını hatırlatır (Sarmiento, 2014: 610). Bu noktadan hareket eden M. Kromidas’ın vardığı sonuç, çok-kültürlülüğün “maddi ve durağan” bir kültür tarifine saplandığı, ama kültürlerarasılığın bu homojen tarifi aşarak kompleks ve dinamik bir sürece (hakiki çoğulculuğa) kapı açtığıdır. İlkini derdi tipolojiler ve kategoriler yaratmak iken; ikincisi dönüşüme, kaynaşmaya ve çoğul ilişkilere vurgu yapmaktadır. Çok-kültürlülük “diğeri”ni anlamaya odaklanmıştır, nihai amacı *sakıngan/ihtiyatlı bir hoşgörüden fazlası değildir*. Kültürlerarasılık ise, bütünü kuran kimliklerin diğeri ile etkileşim içinde nasıl şekillendiklerini kavramak ister; programın nihai amacı iletişim yollarını canlı tutarak birlikte yaşama idealini gerçeğe dönüştürmektir (Kromidas, 2011: 75).

İşin aslı, iki kavram ya da program arasında karşılaştırma yapmak ve temel farkları ortaya koymak hiç de kolay değildir. Zira bunlar, toplumların ihtiyaçları, siyasal seçkinlerin tavırları ve tartışmanın yürütüldüğü coğrafyaların özel koşullarına bağlı olarak yeni anlamlar yüklenebilen terimlerdir. Bu gerçeği görebilmek için, çok-kültürlülüğün Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da, gerek kuramsal gerekse siyasal düzlemlerde, farklı projelere karşılık geldiğini hatırlatmak yeter. Kymlicka’nın da altını çizdiği gibi kendilerini belli bir toprak parçasıyla bütünleşmiş gören Kuzey Amerika yerlileri ile Quebec’liler, çok-kültürlülüğün “çok-uluslu bir devletin içinde müstakil uluslar” olarak kalmayı anlamaktadırlar: Bu, tek-uluslu devletin etno-kültürel gruplara topluluk hakları tanınmasından çok farklı bir perspektiftir. Buna karşılık, çok-kültürlülük Avrupa’da genellikle göçmenleri kapsayan bir proje olarak sunulmaktadır.

Sözlüğe yeni giren bir kavramın çerçevesini çizmekte yaşanan zorluğun benzeri, yakın anlamlara gelen iki terim birbiriyle karşılaştırmalı olarak ele alındığında da geçerlidir. 1945 öncesindeki “ırk” eksenli kategorilerin 1945’ten sonra da terk edilmediğini, bunların “kültür” başlığı altında aynen sürdürüldüğünü ve kültürcülüğün “özcülük”ten başka bir şey olmadığını savunan Alana Lentin’e göre, kültürlerarasılık “çok-kültürlülüğün güncellenmiş/yükseltilmiş versiyonu”ndan (*its updated version*) başka bir şey değildir (Lentin, 2005: 394). Sarmiento, iki kavramı eşit kategoriler olarak karşılaştırmayı uygun bulmaz; ona kalırsa, siyasal (hatta yer yer ütöpik) bir program olan çok-kültürlülük, insanlık tarihinin tamamına damga vuran kültürlerarasılığın “alt-kategorisi”dir.

Kymlicka, kuşkusuz yukarıda sergilemeye çalıştığımız tartışmalardan haberdardır ve modelini bunları da dikkate alarak yenilemeye hazırdır. Bunu, 2003’te yayınladığı makalenin isminden anlayabiliyoruz: “Çok-kültürlü devletler

ve kültürlerarası yurttaşlar”. Metinde, kültürlerarasılığın ancak “birey” olan yurttaşları kapsayacağı belirtilir, ama çok-kültürlü bir ortamın yaratılabilmesi için yine de devletlerin iradesine ihtiyaç olduğu hatırlatılır (Kymlicka, 2003: 147-149).

### Kaynakça

- Akgönül, S. (2012). “Azınlık haklarını kaldırın”. *Taraf Gazetesi*, 5 Mart 2012, <http://taraf.com.tr/haber/azinlik-haklarini-kaldirin.htm> adresinden 6.2.2014’te indirildi.
- Delanty, G. (2002). “Two Conceptions of Cultural Citizenship: A Review of Recent Literature on Culture and Citizenship”. *The Global Review of Ethnopolitics*, 1 (3), pp. 60-66.
- Joppke, C. (2003). “Multicultural Citizenship”. *Handbook of Citizenship Studies*, (Eds.) Engin F. Isin & Bryan S. Turner, London: SAGE Publications, pp. 245-258.
- König, T. (2001). “The Hegemony of Multiculturalism. A Comment on Will Kymlicka’s Theory of Nationalism”. *Politicka Misao*, 38 (5), pp. 48-61.
- Kromidas, M. (2011). “Troubling tolerance and essentialism: The critical cosmopolitanism of New York City schoolchildren. F. Derwin, A. Gajardo & A. Lavanchy (Eds.), *Politics of interculturality*, Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars, pp. 73-98.
- Kymlicka, W. (2003). “Multicultural states and intercultural citizens”. *Theory and research in education*, 1, pp. 147-169.
- Lentin, A. (2005). “Peplacing ‘race’, historicizing the ‘culture’ in the multiculturalism. *Patterns of prejudice*, 39 (4), pp. 379-396.
- Meer, N. & Modood, T. (2012). “How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?”. *Journal of Intercultural Studies*, 33 (2), pp. 175-196.
- Sarmiento, C. (2014). “Interculturalism, multiculturalism, and intercultural studies: Questioning definitions and repositioning strategies”. *Intercultural Pragmatics*, 11 (4), pp. 603-618.
- Sıdal, D. (2012). “Bireyci ve Toplulukçu Kültürler”. *Haberdar Kıbrıs*, 14 Ağustos 2012, <http://www.haberdarkibris.com/bireyci-ve-toplulukcu-kulturler-4433yy.htm> adresinden 09.02. 2014 tarihinde indirildi.
- Triadafilopoulos, T. (1997). “Culture vs. Citizenship? A Review and Critique of Will Kymlicka’s Multicultural Citizenship”. *Citizenship Studies*, 1 (2), pp. 267-277.
- Wood, P., Landry, C. & Bloomfield, J. (2006). *Cultural diversity in Britain: A toolkit for cross-cultural co-operation*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Young, I. M. (1997). “A Multicultural Continuum: A Critique of Will Kymlicka’s Ethnic-Nation Dichotomy”. *Constellations*, 4 (1), pp. 48-53.